

Minden fellebbezés legfelsőbb fóruma, amely a Felsőház nevében végső döntést hoz (ha jól értelmezem, ill. magyarátom – nálunk az egykori Semmitőszéknek felel meg). A *Law Lords* intézményét 1876-ban hozták létre, eredetileg négytagú volt, de időről időre bővítették; tagjainak száma – 1990 óta – ma kilenc. Emlékezetem szerint amikor Andrew Martin e legfelsőbb jogi fórum tagjaként szerepelt, a *Law Lords*-nak hat tagja volt.

12. Jó négyméteres famodelljét még megcsodálhattam az 1981-es Lutyens-kiállításon. Főtengelye tizennégy méterrel hosszabb, kupolája negyven méterrel magasabb lett volna a Péter-templom Michelangelo tervezte kupolájánál.

13. Cuthbert Brodrick (1822–1905) fiatal éveiben, vázlatkönyvvel a kézben, hosszabb tanulmányútra ment Olaszországba. Harmincéves volt, amikor a leeds-i Városháza pályázatán, 1852-ben első díjat nyert. Építése hat évig tartott. Itt nem követhetjük a belső veszekedések és a változtatások történetét, de mindez valamelyest kiderül abból a tüneményes akvarell-sorozatból, amelyet Brodrick 1854-ben állított

ki Londonban, a Királyi Akadémia tálróiban – az épület díszlépcsőjének változatairól, melyek közül egy sem épült meg. A Városháza felavatása után a sajtó „velencei reneszánsz belső terekről” számolt be nagy elismeréssel, de a főhomlokzat „barokkos beütését” fanyalogva fogadta. A századfordulón a közlés a klasszicizáló eklektikától elfordult – a neogótika második divathulláma következett. Brodrick pedig életre-halálra elkötelezte magát az olaszos-franciás reneszánsz mellett, s így azután, a későbbi pályázaton (londoni kormányépületek [1857], Nemzeti Képtár [1866], manchesteri Városháza [1867]) terveivel rendre kudarcot vallott.

Akárcsak az országos tekintélyű Sir John Soane (1753–1837), mesterművei utóéletével Brodrick sem volt szerencsés; a közép-angliai Hullban a Királyi Tudományintézet (1847) és a Városháza (1861) pompás épületeit lebontották; míg a scarborough-i nagyszálló ma is áll.

Tüneményesen rajzolt/festett, hetvenegy rajzát és akvarelljét a RIBA – az Angol Építészegylet őrzi gyűjteményében.

Vidor Ferenc

VALLOMÁS – GRANASZTÓI PÁLROL ÉS BÚCSÚ – GRANASZTÓI PÁLTÓL

Egy író-építész Buda-Pestje

Immár húsz év telt el azóta, hogy az akkori építészeti folyóiratban búcsúsorokat írtam Granasztói Pálról, arról az építészről és városépítészről, akinek gondolatvilága idehaza a legközelebb állt hozzám, akinek szakmai és emberi meglátásai, élményanyagából táplálkozó kisugárzásai mind a mai napig elevenen élnek bennem. Egyik könyvének a címét választottam ennek az írásnak a címéül is, hiszen az eltelt egyszerre oly hosszú és mégis szinte pillanatoson rövid két dekád után vallani szeretnék mindarról, ami vele kapcsolatosan felmerül bennem; és úgy búcsúzni tőle, hogy a *Holmi* hasábjain ez ne csak azokat szólítsa meg, akik ismerték és emlékeznek rá, hanem azokat is, akik számára neve és munkássága keveset, esetleg semmit sem mond.

Granasztói Pál is azok közé a hazai szellemi értékek közé tartozik, akiket – az elmúlt, oly súlyos ellentmondásokkal teli huszadik században – nemcsak az építészet és az ur-

banisztika sajátos közegében felejtettek el, hanem az értékekre ráérező és kultúrára éhes mai olvasók is alig-alig ismernek már.

Granasztói szinte egyedülálló jelenség volt a múlt század negyvenestől nyolcvanasig terjedő évtizedeiben. Tüллépve az emberi környezet művi építészeti szakmai világán, az emberi kapcsolatok széles spektrumát az irodalom szintjén is megragadta. Maga is vállalta, sorsa is úgy hozta, hogy végül is nem gyakorló építészként működött. Noha az építészek nagyrészt ma is elutasítják és lebecsülik, nem is tekintik „igazinak” a nem a „dizájn”-nal foglalkozó kollégákat, úgy hiszem, a Granasztói képviselte architektúra egy más, tán magasabb szempontból akár többnek is tekinthető amazoknál. A tématerületnek olyan színképét vetíti a szakmai és nem szakmai társadalom elé, mely, bár elsősorban nem rajzokban és tervekben, hanem leírt és kimondott szavakban nyilvánul meg, gyakran elevenebbnek és korszerűbbnek bizonyulhat a praktizáló átlagnál.

Az építészeti és városépítészeti szféra mégoly tág szakmaisága nem elégítette ki Granasztói Pálnak környezete – és önnönmaga – megismerésére törekvő igényességét. Irodalmi műveiben alapképzettségének, az architektúrának a lényegéből következő, a teret és az időt egyaránt betöltő művészeti megformálásai odaillő természetességgel jelennek meg háttérként. Írásaiban ezek éppúgy válnak műalkotásokká, mint amivé azok az építészeti „csodák” lettek Itáliában, Franciaországban vagy idehaza is, melyekről oly rendkívüli elragadtatással ír rövidebb-hosszabb esszéiben.

Ennek a személyiségéből fakadó, egyben megélt élményeiből építkező kettős egyiségnek a fő helyszíne Európa, Granasztói olyannyira európai, hogy – családjának német és francia gyökereit és kapcsolatait ismerve – olvasóinak az az érzése támadhat, mintha írásaiban az *olasz* történeti architektúra szépségideálját *német* szakmai gondossággal ötvöznék *francia* irodalmi esszévé, nem elfeledkezve természetesen a *hazai* építészeti és urbanisztikai lehetőségekről és korlátokról sem.

Az Európát bejáró Granasztói útjai végül is mindig Budapestre vezettek vissza. ITTHON ÉLTEM című könyvében megrázó őszinteséggel fejt ki annak a tudósnak-művésznek az érzélemlilágát, akinek – bárhol járt is külhonban – a hazát, az *otthon* mindig Magyarország, a magyar tájak, városok mellett legfőképpen Budapest jelentette.

Mielőtt Budapestnek Granasztói munkásságában való kiemelkedő szerepéről a későbbiekben szólnék, hadd emeljek ki írásaiból a szűkebb szakmaiságához kapcsolható, de ezen túl is lépő néhány olyan gondolatot, melyek nemcsak érdeklődésének széles spektrumát jellemzik, hanem napjaink technokrata világában is aktuálisnak bizonyulhatnak.

Írásaiban gyakran foglalkozik a táj – a bennünket körülölelő tájak – jelentőségével. A huszonnyolc éves korában kiadott A TÁJ JELENTŐSÉGE AZ ÉPÍTÉSZETBEN ÉS A VÁROSÉPÍTÉSBEN mintegy jelezte már, hogy az embernek tájként megélt természeti, épített, sőt társadalmi környezetéhez való viszonya egész életén kísérti – és kíséri majd. „*Hol észrevehetően, hol észrevétlenül, egyszer vonzó, másszor taszító értelemben, de az embert mindenkor és mindenütt formálta, magatartásában és műveltségében befolyásolta a táj, csaknem olyan mértékben, amilyen mértékben az ember is mindenkor és mindenütt átalakította a tájat műveltségének foka és jellege szerint. Ember és táj között tehát kölcsönhatás áll fenn, amely kölcsönhatásban az erők jelentőségét különböző korok különbözőképpen ítélték meg: az ember hol a tájnak tulajdonított démonikus erőket, hol önmagát képzelte korlátlan hatalmúnak a természet erői felett*” – írta 1942-ben. Majd így folytatja: „*Időszerűnek, sőt szükségesnek látszik tehát annak megvizsgálása, hogy mi a jelentősége a tájnak az építészet és a városépítés számára, volt-e jelentősége a múltban és lehet-e jelentősége a jövőben is? – Ehhez azonban elsősorban a táj fogalmát kell köznapri jelentőségénél bővebben értelmeznünk. Nem csupán az egy bizonyos szemszögből feltá-*

muló szemhatárra kell gondolnunk, de még a földrajz tágabb tájfogalmára sem. Tájon a tudatunkban egységként megjelenő, állandóan jelen lévő környezetet kell értenünk, amiről ugyan elsősorban érzékeink útján, tehát anyagi mivoltában szerzünk tudomást, de ami egyre nyilvánvalóbban befolyásolja lelkialkatunkat, formaalkotásunkat is. Összetett és titokzatos nem csupán a táj – teszi hozzá –, hanem maga az építészeti formaalkotás is, ami egyképpen táplálkozik szellemi és anyagi, erkölcsi és érzéki indítékekből és feltételekből. Éppen ezért egyképpen meg kell vizsgálnunk a tájnak az építészeti és városépítési formaalkotással kapcsolatosan kifejtett mind szellemi, mind anyagi vonatkozású hatásait, azzal az alapvető meggyőződéssel, hogy a szellemi nem csupán előbbre való az anyaginál, hanem bizonyos értelemben magába is foglalja azt.”

A tájról mondottak után hadd utaljak egy másik, ugyancsak korai írásában megjelent gondolatára, melyben a városépítést lényeges vonásainak megragadása kapcsán Freudnak abban a legutolsó munkájában írottakkal (DAS UNBEHAGEN IN DER KULTUR) csengenek össze. A pszichológusnak ez az egyetlen olyan műve, melyben az ember lelki életének, egyedi sajátosságainak megvilágítására egy városnak, Rómának a képét vetíti elének.

Míg múltjának felidézésével Freud Rómát szinte perszonalifikálja, történetét jelenével szembeesíti, az építés és városépítés Granasztói számára a jelenből kibontakoztatható *jövőképek* a lényegesek. A köztársasági, a császári, a reneszánsz és barokk korszakokban emelt épületromok és maradványok, nem kevésbé a mai Róma szemléletes leírása után Freud fantasztikus feltevessel él: „tegyük fel – írja –, hogy Róma nem emberi lakóhely, hanem hasonlóan hosszú és gazdag múltú lelki lény, amelyben semmi sem semmisült meg, ami egyszer létrejött, amelyben az utolsó fejlődési szakasz mellett ott vannak az összes korábbiak is... Nyilván nincs értelme annak, hogy ezt a gondolatot továbbsozjuk – folytatja később –, hiszen az elképzelhetetlen dolgokhoz, sőt képtelenségekhez vezet. Ha a történelmi egymásután térbelileg akarjuk ábrázolni, ez csak térbeli egymás mellé helyezés útján történhet; ugyanazt a teret nem lehet kétféleképpen kitölteni. Próbálkozásunk értelmetlen játszadozásnak látszik, csak az az egy jogosultsága van, hogy megmutassa, mennyire távol vagyunk attól, hogy szemléltetően ábrázoljunk”.

A freudi történelmi tér-idő összekapcsolásának a (nem einsteini) lehetetlenségét elfogadva – és mégis túllépve ezen –, Granasztói az építész alkotó attitűdjével fordul Róma jövője felé: „A tervezőknek kímélniök kell páratlan múltját és emlékeit; mindezen felül világvároshoz illő megkapó és nagyarányú megjelenést kell adniok annak a városnak, melynek műkincseivel, gazdagságával talán egy város sem vetekedhetett, de amely éppen a múlt századok halmozódó gazdagsága, a múlt sokszoros rétegződése folytán oly szövevényesen áttekinthetlenné vált.” Tényszerű megállapításait lírai sorok követik: „sőtét lombtengerbe olvadó fehér romok, a közöttük szélesen, merészen megvont új útvonalak: ez a kép foglalja egybe a hajdani várost és a ma, ebben a képben teljesedik ki az, ami a várost várossá, Rómát Rómává teszi: a mai és mindennapos életbe, a város vérkeringésébe és külső képébe egyaránt befoglalt, beleötvözött múlt”. A városépítés következtetése nyilvánvaló: a múlt zárványainak nemcsak Rómában kell(ett) helyet kapniok, hanem szerte a világ városaiban – nagyokban és kicsikben –, ezek jövőjébe kell beépülniök.

Zavarban vagyok a folytatással. Az eredetileg francia *abondance de la richesse* kifejezés, mely a „gazdagság bőségeként” szó szerinti fordításban kétszeresen is aláhúzza a bőség és a gazdagság szinonimáit (a magyar nyelvbe a bőség zavaraként került át), jut újra meg újra az eszembe Granasztói „termékenysége” kapcsán. Bár sok szakmai (építészeti-urbanisztikai) írását őrzöm idehaza, irodalmi műveiből is számosat, mégis amikor a Szabó Ervin Könyvtárban utánanézttem és áttekintettem műveinek halmazát, elkedvedve tapasztaltam életművének terjedelmét is.

Hadd oldjam fel zavaromat azzal, hogy a magam „szakmai” háttéréből is kiindulva, e megemlékezésben elsősorban azokat az architektúrát és urbanisztikát érintő gondolatait idézzem és méltassam, melyek a legerősebben hatottak rám, és melyekből, úgy érzem, nemcsak a hazai építészek és városépítésszek profitálhatnak, hanem az irodalmi alkotásokat méltányoló szélesebb kultúrabarát közönség is ráhangolódhat ezekre. Annál is inkább vélem ezt, mert (erre vissza-vissza kell térnem) Granasztói esetében bizony sokszor elég nehéz a határokat megvonni építészeti és irodalmi „szakmaisága” között.

Granasztóinak a városról alkotott véleménye túllép az építészek „mesterségéből” következő grafikus esztétikai avagy technokrata hangsúlyú szemléleteken. Hatvanhárom évvel ezelőtt kiadott könyvéből (VÁROSOK A MÚLTBAN ÉS JÖVŐBEN) idézem: „*A város nem csupán épületek és mérnöki berendezések szövedéke, hanem bonyolult életegység, melynek működését az emberi, a társadalmi, a gazdasági élet törvényei irányítják. A város tehát nem gyúrható anyag, amit tetszésünk szerint alakíthatunk, hanem élő szervezet, aminek titkait ki kell fűrésznünk, mielőtt sorsába avatkozunk.*” És mennyire aktuális ma is, ahogy folytatja: „*A városépítők – művészek, mérnökök vagy egyszerűen polgárok a hatalom kisebb-nagyobb fokán – nem feledkezhetnek meg erről, nem hagyhatják figyelmen kívül az összefüggéseket, melyeknek révén a városépítés ezernyi finom szállal fűződik a mindennapos élethez és az emberi törekvésekhez.*”

Egyik legátfogóbb, fiatalkori és javakorabeli írásainak gyűjteményes kötete, a Magvető kiadásában 1966-ban megjelent AZ ÉPÍTÉSZET IGÉZETÉBEN című válogatás már szinte teljes spektrumát mutatja addigi életművének, és mintegy előrevetíti a lényegen mit sem változtatató későbbi finomításokat is.

Egy kis ízelítő csupán az első rész tanulmányainak a címeiből (zárójelben az eredeti megjelenés évszámával):

A VÁROSOK SORSA A HUSZADIK SZÁZADBAN (1937)

A MAGYAR NÉPI ÉPÍTÉSZETI MOZGALOM (1938)

AZ ÚJ ÉPÍTŐMŰVÉSZET ÍGÉRETE (1942)

GÖRÖG ÉPÍTÉSZET (1942)

VÁROSÉPÍTÉS – A KÖZÖSSÉG MŰVÉSZETE (1947)

VÁROS ÉS OTTHON (1960)

BUDAPEST VÁROSÉPÍTÉSZETI ARCKÉPE (1962)

A JÖVŐ VÁROSÁNAK KÖRVONALAI (1964)

A városnak, mint az emberi alkotókészség talán legjelentősebb művének egyre több szempontú, egyre színesebb és változatosabb megvilágítása képezi Granasztói gondolat- és érzésvilágának egyik gyűjtőpontját. „*A városok jelentették a rögtől való menekülést, a szellem győzelmét az anyag, a természet felett*” – írja A VÁROSOK SORSA A HUSZADIK SZÁZADBAN című tanulmányában. Más helyütt a történelem során újra meg újra felbukkanó statikus és formalista elgondolásokkal szembeszegülve jegyzi meg, hogy: „*a város sohasem lehet megszerkesztett, merev, fejlődésre képtelen szerkezet, mert a városnak, mint a mindenkori élet gyűjtőpontjának lényege ugyanaz, mint magáé az életé: örök változás, örök megújulás!*” A városokat tehát nagy elődeinek, részben kortársainak – egyebek között Patrick Geddesnek és Lewis Mumfordnak – a mintájára élő és önmagukat folyamatosan újjáteremtő organizmusokként fogja fel, nyomatékosan megkövetelve mind a városokba betelepülőktől, mind a bennük megszületettektől, hogy „*ne vesszék el a leglényegesebbet abból, amit a város a mindenkori emberiség számára jelent: nemzedékek során át csiszolódott és nemesedett értékeket, azt a fel nem mérhető nevelőerőt, amit ezek az értékek képviselnek*”.

Granasztói nagyon jól tudja, hogy a modern város – és különösen a nagyvárosok – élete elképzelhetetlen a mindenkori technika vívmányainak a felhasználása nélkül. E sorok írója 1984-ben megírt *TECHNIKA, ARCHITEKTÚRA, URBANISZTIKA* című nagydoktori értekezésének kulcsgondolata: a modern technika „rabságában” sínylő tömegek „újtradicionális” technikájának szembeállítását a görög gondolatvilág *technéjével* nemcsak merítkezett Granasztói Pál írásaiból, hanem azt továbbfejleszteni, a technikával szembeni ambivalenciáinkat valamelyest értelmezni is igyekezett.

Ezeket az ambivalenciákat Granasztói már az 1940-es években, technikus korunk akkori sikerei közepette is felismerte. Állításai időszerűbbek, mint valaha. „*Korunk természettudományos és ipari technikájában az emberi szellem egyik legnagyobb erőfeszítése mutatkozik meg... ennek az erőfeszítésnek eredetileg humánus céljai voltak, de ezek nagyrészt elsikkadtak*” – írta.

A görög *techné* eszméit némileg aktualizáló, talán a modern technikát is megtermékenyítő gondolatok után szóljunk Granasztóinak előbb magáról a görögösről, illetve a görög architektúráról való véleményéről, hogy a következőkben ezután francia élményeiből táplálkozó – a szorosabban vett építészeti-városépítészeti „szakmai” világán túllépő – kitűnő esszéformáló tehetségét is illusztrálhassuk.

Az antik világ görögösége Granasztói világszemléletében – sok más kiemelkedő kortársához hasonlóan – fontos szerepet töltött be. A görög építészetéről szóló írásában nosztalgiával jegyzi meg, hogy szemben napjainkkal, amikor különállóan kezeljük a jót és a szépet, a mesterséget és a művészetet avagy a hasznost és a szükségeset, ezek „dualitásait” annak idején a görögök egy máig is csodált *egységben* látták. A görög architektúrának a tökéletességét – mint megjegyzi – a szaktudás és arányérzék, a mesterségnek a tudása, az anyagnak, a munkának és a szerkesztésnek a tisztelete hozta létre. Tartok tőle, hogy sokáig lesz időszerű az a véleménye, hogy „*talán sohasem fogjuk tudni teljes biztonsággal, hogyan érték el a görögök a szépségnek a felsőrendű fokait. Csak feltehetjük joggal, hogy nem annyira keresték, sóvárogták, mint inkább szükségszerűen – az építés belső törvényeit követve – megtalálták*”.

Mintha ennek – a görögökre vetített – *megtalálásnak* a gondolata Granasztói személyére is vonatkoztatható lehetne. – Különböző festészeti korszakainak indítékait firtatván, Picassótól kérdezték egyszer, vajon mi volt az, amit kubista, kék, rózsaszín, illetve más stílusjegyekkel jellemezhető korszakaiban keresett. Röviden csak annyit válaszolt: „*Keresni? keresni? én nem keresek, én találok!*” Granasztói építészeti-urbanisztikai és irodalmi *trouvaille*-ai Picassóval szemben azonban nem rapszodikusnak tűnő korszakváltások termékei, ezeket inkább folyamatosan építkező *oeuvre*-jéből kisugárzó finom megérezéseknek, felismeréseknek, mondhatjuk, amolyan intuitív „találatoknak” tekinthetjük.

Véletlenül vagy talán mégsem: az előző gondolatsorban többszörösen is megjelent már a francia kapcsolat. A franciává lett Picasso mellett a nálunk is némileg meghonosodott *trouvaille* és *oeuvre* mintha már előrevetítették volna Granasztói Pálnak a francia kultúra iránti fogékonyságát, odaadását. Ennek általánosabb tisztelete kapcsán ki kell emelnünk Marcel Proust iránti különös vonzódását, ami nemcsak Proust világának megismerésével járt együtt, hanem irodalmi stílusának olyan sajátos hazai megjelenítésével is, mely a hazai palettán az ő interpretálásában nagyon egyedi – és egy szeri – színképekben jutott kifejezésre.

AZ EGY DÉLUTÁN ILLIERS-BEN című rövid kis esszéje nemcsak remekművé sikeredett a maga nemében, hanem emellett, hogy bepillantást enged ennek a Chartres közelében lévő kisvárosnak egy mindennapjába, Proust iránti rajongása mellett építészeti és irodalmi világának egységéről ez esetben is tanúskodik. Hadd idézzek bővebben ebből az 1964-ben közzétett írásából: „Proust regényének valósághatását sok más között az is bizonyítja, hogy én Combrayt, gyermekkori élményei, regényének talán legszebb részletei színhelyét – sokáig valóságos névnek hittem. Még térképeken is kerestem, persze nem találtam. Mert – s ezt nálam tájékozottabbak régebben tudták – Illiers-nek hívják, s félreeső városka, egy a sok hasonló közül a Loir (nem a Loire) nevű kis folyó mentén, a mi Alföldünkhez hasonló, tükörsima, határtalannak tetsző, termékeny síkságon. Itt-ott tanyák látszanak, távolban harangtornyok, az előtérben hatalmas bevetett zöldellő táblák...”

Elragadó – ahogyan az eltűnt idő nyomait követve – ő is megtalálja és bemutatja a Tante Léonie házát: „A Tante Léonie házát nem nehéz megtalálni, hiszen az utcát alighanem az író apjáról nevezték el (Rue du Docteur Proust), a házon emléktábla van, s rövid ideje múzeum, korabeli bútorokkal, berendezési tárgyakkal, a családtagok, köztük »Françoise« fényképével. Itt minden kisebb és egyszerűbb, mint az olvasó gondolná. A ház maga is egyike a legegyszerűbbeknek az emeletes házak sorában. Az ebédlő, a nappali, a konyha szinte miniatűr helyiségek. Az emeleti szoba az ágygal, ahol »Tante Léonie« betegen feküdt, s naphosszat az utca életét nézte, hálókamra méretű. De a legmeghökentőbb a kert... A háttérben vasból való kerek kerti asztal áll székekkel, mögötte, a sűrű lombok között, a kőfalban rácsos zöldre festett, ugyancsak vasból való kerti kapu, ez egy hátsó utcára nyílik... Talán ezen a kapun csengetett olykor Swann nyári estéken, amikor látogatóba jött, itt üldögéltek s beszélgettek a szülőkkel a kerti asztal körül, amit a kisgyermek az emeletről kihallgatott. Talán itt szólt hát az a csengettyű a kapu nyitáskor, csukásakor, akár a bolti ajtók csengettyűi, ennek feszült, érces, szakadatlan, harsány és friss (rebondissant ferrugineux, interminable, criard et frais) hangja szól benne egy életen át...”

Időből kilépő megelevenedő élmény – az olvasónak is – Granasztóinak a kerti kapuhoz kapcsolódó meditációja: „Ez a kerti kapu most nekem is – másként – valami visszatérési ponttá, teret és időt jelölő dologgá vált, abban a mérhetetlen dimenzióban, amiről én sem tudtam, s most bennem is szinte szédülést okozott annyi év után – hiszen a regényt huszonöt éve olvastam. De másfélét, mint az írónak – bennem most azt a szédülést okozta, amit a valóság és a költészet hatalmas távolsága s mégis ily szinte elképzelhetetlen egybeesése kelt. S annak bizonyosságát adta, hogy élet és irodalom össze kell hogy érjen, hogy minden leírt helynek van valóságos megfelelője. Szépség és valóság valahol egybeesnek hát. Ezt érezni ott, egy napsütötte, kihalt utcában, egy lombok közt rejtőző kis kerti kapu láttán csaknem mágiikus, félelmetes volt. Hiszen ez a kapu a legnagyobb regények egyike felé nyílt – a valóságban is s bennem is.”

Hosszan folytathatnánk a sort Granasztóinak az európai városokat – szellemüket és hangulatukat is – bemutató munkásságával, ez a kép azonban egyoldalú lenne, ha építészeti és irodalmi munkásságának fő színtere: Budapest nem kapna kellő hangsúlyt, annál is inkább, mivel a fővárosnak – a szerencsés helyzetéből adódó topológiaiak mellett – építészeti és kulturális értékeire kevesen mutattak rá olyan kitűnő szakmai (és szakmán túli) képességekkel, mint Granasztói Pál. Írásaiban ott csillog és vetül sokszorosan vissza nemcsak az ő, hanem mindannyiunk Budapestje.

Hadd idézzem (csupán 1964-ig terjedően), ismét csak címeivel, néhány, a főváros egészét avagy egy-egy körzetét (belső tájegységét) érintő tanulmányának címeit már korábban említett gyűjteményes kötetéből:

A BUDAI OLDALON (1943)
 BUDAPEST VÁROSÉPÍTÉSZETI ARCKÉPE (1962)
 A BUDAPESTI DUNA-PARTOK (1963)
 SÉTÁK BUDAPESTEN (1963)
 A VÁROS ÖLÉBEN (1964)

Ha a fenti írásokhoz a főváros legkülönbözőbb értékeit bemutató, egészen élete végéig érdeklődésére igényt tartó témákkal foglalkozó műveiből még néhányat hozzátesszünk, akkor derül ki, hogy a huszadik században rajta kívül nemigen akadt olyan tudós-művész-irodalmár urbanista, aki jobban ismerte volna Budapestet, mint ő. Tenni sajnos – túlságosan sokszor is – nem tudott, írásai azonban olyan cselekvésekre készíthették volna az arra illetékeseket, melyek nyomán ma harmonikusabb és sok szempontból nívósabb fővárosban élhetnénk. Hadd említsem még három Budapesttel foglalkozó jelentős későbbi művét is:

PEST-BUDAI VÁROSKÉPEK (1969)
 BUDAPEST EGY ÉPÍTÉSZ SZEMÉVEL (1971)
 IFJÚKOR A BELVÁROSBAN (1980)

Ez utóbbi könyvének szép leírásaiban a fiatal Granasztói világa elevenedik fel az egyszerű történeti és modern Belváros épületei és utcái-terei közepette.

A főváros iránti szeretete kapcsán kell megemlítenünk egy olyan fogalmat – vagy inkább érzést is –, mely gyakran jelenik meg írói munkásságában. Az *otthonosságról* van szó, mely városleptékben is sokkal igazibbnak, őszintébbnek tűnik a manapság használt „EU-konform *lakhatósággal*” szemben. Az otthonosság érzése Granasztóinál tehát Budapesthez – vagy mint később látni fogjuk –, elsősorban Budához kapcsolódik. Mielőtt idevágó soraival ezt kifejezésre juttatja, nézzük, mit mond általánosabban is erről a mindannyiunkban élő igényről, az otthon érzésvilágához fűződő térbeli „burkok”-ról: „*Mi az otthon, mi az otthonosság? Ez már túlvisz az építészetten, és általánosabb – társadalmi, lélektani, egyéb – dolgokba torkollik. Ki így, ki úgy véli a házat, a lakást otthonosnak. Az otthonosság végső fokon szinte megfoghatatlan, atmoszferikus, szubjektív valami. Az egyéni képzelőerőn is múlik. Egyedül a technika eszközeivel létrehozni, berendezni, egyedül ésszerű indítékokból előre megszabni, éppenséggel kötelezővé tenni – kilátástalannak tűnik. Mégis foglalkozni kell vele, tudatosítani sok, ma még tudattalan összetevőjét, s ha nem is megteremteni az otthonosságot magát – ezt végső fokon mindenki csak magának teremtheti meg –, de legalábbis a kereteit, a lehetőségeit. Az otthonosság nem végződik egy lakás falainál, még egy ház falainál sem. Legalább annyira múlik azon is, hogy hol van az a lakás, az a ház, milyen más lakások, házak között. Ezek miféle színhelyét, keretét adják a mindennapos életnek?*”

Granasztóinál a budai táj az, ami otthonosságának színtere, ami lelke legmélyéig megragadja. „*A budai táj, az egész budai oldal egyre inkább bennem volt, valahol mélyen a lélek és az emlékezet titkos rekeszeiben, amelyek már szinte nem is az anyémek – bennük a múlt és az időtlen, a személyes és a személytelen keveredik. Erre először a Krisztinavárosban gondoltam, ahol nap nap után megfordultam, mert ide jártam vásárolni, ebédelni, kávéházba. A templom, körülötte a tér meg néhány ide torkolló utca lett számomra a központ, a »város«, s olykor úgy éreztem, mintha itt születtem s mindig itt éltem volna. Ez az érzés valahányszor elfogott, oly erős volt, egyben oly oktalan és valószínűtlen, hogy nem hagyott nyugton. Kerestem az okát, s gyanakodtam, hogy az egész nem egyéb, mint érzélgés és öncsalás. Próbákat tettem. Visszamentem Pestre, abba az utcába, ahol huszonöt évig laktunk, fel-alá sétáltam a házunk előtt, belestem a ka-*

*punkon, felnéztem az egykori ablakainkra – hiába! Idegen utca volt, idegen ház, idegen ablakok, közönyöseks és némák. Nem indítottak felém olyan áramlásokat, amelyenek gyakran elindulnak a tárgyakból, és híreket hoznak az elfelejtett időkről. Ha hirtelen elveszítettem volna az emlékezőképességemet, mint némely betegek, akár megesküdtem volna arra, hogy itt sohasem éltem, s arra is, hogy Budán a Krisztinavárosban volt a hazám. De egy újabb próba mást mondott, és még jobban megzavart. Átmentem a Vízivárosba, s ott megint a templom és a főtér környékén ugyanezt éreztem: minden oly valószínűtlenül s mégis oly mélyen ismerős volt, mintha valami-
kor itt is születtem, itt is éltem volna.”*

Egy másik, a Vízivárosról szóló esszéje a szívemhez szól, hiszen a magam gyermekkorának élményeit idézi fel. Tízéves koromig éltem a Margit körút és a Szász Károly utca sarkán álló, a Statisztika-kertre néző bérházban; innen jártam kisiskolásként előbb a Jurányi utcai elemibe, majd később gimnazistaként a Bimbó út egyik legöregebb kis családi házából (ma is itt lakunk) a Vízivároson keresztül fel a Várba, az Ilona utcai Mátyás Király Gimnáziumba. A Víziváros–Országútként aposztrofált II. kerületnek akkoriban az egész Víziváros volt része, elkeskenyedve egészen a Lánchídig nyúlt el. Máig is emlékszem, hogy gyerekként – anyámat kísérve – figyeltem fel arra, hogy a kerületi Elöljáróság a Fő utcának a Lánchíd melletti egyik legutolsó épületében milyen „excentrikusan” helyezkedett el. A kerületek határainak egy legutóbbi módosítása óta a Vízivároson már két kerület osztozik; a Vár–Tabán–Krisztinavárosként ismert I. kerülethez a történeti Víziváros déli hányadát csatolták hozzá.

Mennyire nincs azonban jelentősége a kerületek igazgatási határai ide-oda tologatásának! *„Még a Lánchídtól délre eső rész is tulajdonképpen a Víziváros, akárhová sorolják az igazgatásban... egészen a Kioszkig, az egykori hajóhid helyéig”,* jegyzi meg írásában Granasztói, majd így folytatja: *„Valaha csakugyan itt végződött a Víziváros, és itt kezdődött a Rácváros. Itt volt a legnagyobb forgalom, hiszen Pestről csak itt jöhettek át Budára, s innen indult fel az út a Várba. – Ez a környék ma néma, kihalt, s talán a legkülönösebb egész Budapestben. Itt az újabb dolgok is a múlt varázsát kapták meg, mint például az Ybl Miklós, az Operaház építése által a század végén épített Várbazár és Kioszk. Csaknem olyanok már, mintha csakugyan az olasz renaissance idején épültek volna. Lombok, repkény, pergolák, szobrok, baluszterek, oszlopok, örökké zárt kapuzatok furcsa együttese van itt.”*

A gyönyörű Kioszk, amelynek pergolái alatt Granasztói beszámolója szerint uzsonnázó nénikék, odaszokott asztaltársaságok üldögéltek valaha, ma üres; a belső termekben viszont éjjel-nappal játékkaszinó működik... És a szépséges Várbazár? A hetvenes évek Ifjúsági Parkja legalább életet lehel a lepusztult baluszterekre. Napjainkban ugyanúgy kihalt ez a táj, mint Granasztói leírása szerint korábban, legfeljebb az átmenő forgalom járművei lehelnek – főleg csúcsidőben – életet Budapestnek e méltatlanul elhanyagolt részletére.

És még egy élmény, mely saját gyerekkorommal cseng össze. A lánchídi villamosaluljáróról írja Granasztói: *„Itt mászik elő a villamos a hid alatti alagútból, ritkán és olyan nehezen, mint az öregemberek a pincéből.”* Máig emlékszem magam is: hosszú percekig – tán félórakig is – kellett szegény anyámnak velem várakoznia az aluljárónál, hogy leshessem a föld alól kibújó, akkor egykocsis 9-es vagy 53-as villamosokat; és milyen ismétlődő csodája, milyen gyönyörűsége volt gyermeki világomnak az újra meg újra felbukkanó (ma úgy mondanám, „antropomorfizált” vagy „zoomorfizált”) sárga óriás *ember-* vagy *sárkánylénnyek* meg-megpillantása...

Ahogy a harmincas években a Tabán földszintes házai tűntek el, és helyüket legnagyobbbészrt zöldterületek, parkok foglalták el, úgy tűnt el a régi Vízivárosnak a Csalogány utca és Margit körút közötti része is. A beépítettség – a Tabánnal szemben –

megmaradt; a földszintes, legfeljebb egyemeletes házakat hat-nyolc emeletes iroda- és lakóházkomplexumok váltották fel, a régi hangulat eltűnt, legfeljebb egy-egy utcánév (Kacsá utca, Hattyú utca, Medve utca) idézi fel a múltat.

Tovább olvasgatva Granasztói Pálnak Budával és Pesttel foglalkozó írásait, úgy tűnik, talán mégsem kell egyértelműen tudomásul vennünk Buda iránt érzett egyoldalúként minősíthető szerelmét. Pestnek olyan szépségeit is felfedi, melyek más fajtájú építészeti és hangulati értékekkel büszkélkedve bizony vetekedhetnek az imádott Budáéval.

Elragadó és álomszerű, egy olyan pesti térnek a leírása, amelynek értékei nemcsak az átlagpolgárok, de bizonyára az építész és városépítész szakmai körök érdeklődéséből is kiesnek: *„A Népszínház utcán túl egyszer nekivágtam a Józsefváros sűrűjének, keskeny utcákon, alacsony, rozszant házak között, és ott is kitértem egy térre, amiről már hallottam, de nem ismertem – a Mátyás térre. Füst Milán ír szép regényében – A FELESÉGEM TÖRTÉNETÉ-ben – egy furcsa, félreeső londoni térről, amit hőse hiába keres, mert csak álmában látta. Legalábbis így emlékszem. De a Mátyás tér csakugyan olyannak látszott, mintha álmomban látnám, vagy már láttam volna, és azon sem csodálkoznék, ha újból meg sem találnám. Az életen kívülsége ellenére mégis városias tér. Nem nagyvárosias, sem kisvárosias, hanem valami sajátos, önálló jellege van. El tudnám képzelni, hogy itt olyanok laknak, élnek – e néhány fa és bokor körül, ebben a néhány két-, háromemeletes házban –, akik a tér zárt négyszögét sohasem hagyják el, itt dolgoznak, vásárolnak, a kert padokon üldögélnek. Talán azt sem tudják, mi van a Rákóczi úton túl, meg hogy valahol messze a Duna folyik, és hajók mennek, hidak vannak rajta.”*

Hadd emeljek ki még egy pesti teret Granasztói finom és élvezetes leírásával. A Mikszáth Kálmán térről van szó. Arról a páratlan kis térről, melyet egyszerre jellemez tárgyilagosan: *„a rajta álló épületek vegyesek, érdektelenek”*, egyben a művészi látó biztonságával is: *„valami nagyon kulturált és intim térhatás érződik itt, amihez talán a könyvtár, a múzeum, a paloták közelsége is hozzájárul; valami szemérmes megbívva e tér egy nagyváros belsejében”*.

Számos tanulmányában, különféle írásaiban Granasztói Budapest egészének fejlesztési és rendezési problémáival is bőven foglalkozott. Mégsem ezekről szóltunk ezúttal; úgy éreztük, leírásai egy-egy fővárosi „tájrról”, terekről, ezeknek szinte időtlenül lebegő formái, olvasóit közelebb hozhatják megismeréséhez – és az ő megmérettetéséhez is.

Ugyan folytathatnánk a sort, csak jelezzük azonban Granasztóinak azokról a vidéki nagyvárosokról, Szegedről, Debrecenről – és nem utolsósorban – Pécsről írott városépítészeti-irodalmi esszéit, melyekben megkapó képet fest ezek építészeti értékei mellett azokról az asszociációkról is, melyeket e sajátosan egyedi jellegzetességekkel is rendelkező városok benne keltettek. Élményszerűen jelenik meg a szegedi belváros és a Tisza-part, a debreceni Nagytemplom, a Libakert vagy a Nagyerdő avagy az otthonos mediterrán Pécs bámulatós látványa a Havihegyi Boldogasszonytemplom felől írásaiban. Ezekben nemcsak e városokat már ismerő szakemberek és ott lakó polgárok fedezhetnek fel általuk még fel nem ismert szépségeket, hanem azok is, akik sohasem jártak e tájakon, biztatást kaphatnak arra, hogy maguk is személyes részesei legyenek az e tájakból kisugárzó értékeknek.

Befejezésül szóljunk néhány szót arról, hogy Granasztóinak az a – már korábban többször említett – építészeti-irodalmi „duál-uniója”, saját vallomása szerint is, milyen családi gyökerekből ered, nem kevésbé milyen belső-külső küzdelmekkel járt együtt élete során.

Íráskészségének kibontakozását másodszülöttségéből származó magányosságából eredezteti. „*Otthon, így éreztem* – írja egy önéletrajzi írásában –, *sohasem jutottam szóhoz, szavamba vágtak, elnémítottak. Apám és bátyám harsogó hangja, éles, gyors vitái közben meg sem mukkanhottam... a szóhoz nem jutás vagy a meg nem hallgatás, meg nem értés érzése gyakran fogott el.*” Később az olyannyira tisztelt és szeretett Proustra utalva megjegyzi, hogy önmagára is érvényesnek érzi a francia íróval kapcsolatos mondást, vagyis nemcsak Proust, hanem ő is olyan *kamasznak* tekintette magát, aki „*végre kibeszélhette magát*”.

Bizonyára sokfajta kamasz-„allűr” marad meg számos felnőttben is, és az íráskészség túltengése korántsem tekinthető általánosnak még gyermekkorukban elnyomott másodszülött felnőtt „kamaszok” között sem. Granasztói sorsa, életpályája azonban azt bizonyítja, hogy a szükségből igenis lehet erényt teremteni. Építészeti-városépítészeti és irodalmi művei is azt jelzik, hogy – alighanem ugyancsak gyermekkorából eredő – szemlélődő természete nyomán az átlagos építésznél messze többet vett észre nemcsak művi, hanem társadalmi világunkból is.

Kortársával, az ugyancsak kiváló városépítész-művészettörténész Pogány Frigyessel szemben, aki kitűnő előadó volt, kinek szavai nyomán szinte megelevenedtek Tosca-na városai vagy Leonardo da Vinci alkotásai, Granasztóinak nem a verbalitás volt a kenyere. Egyetemi előadásain, nagy létszámú konferenciákon mintha szorongott volna, a sok ember jelenléte zavarta; kettesben vagy kis társaságban azonban kedves és közvetlen volt, egy-két pohár sör mellett színes egyénisége, személyiségének tájékozottsága, kulturáltsága nyilvánult meg.

Húsz év telt el, de húsz év múltával sincs mit hozzátennem azokhoz a zárósorokhoz, melyeket 1985-ben nekrológiaként az építészeti-városépítészeti szakfolyóiratban írtam róla. E vázlatos kép csak mintegy a keretét adja egy olyan korszaknak, melyben Granasztói Pál eszméi a kibontakozáson túljutva megérttek, és szemléletformáló szakmai művei, mint a VÁROS ÉS ÉPÍTÉSZEZET, AZ ÉPÍTÉSZEZET IGÉZETÉBEN, EMBER ÉS LÁTVÁNY VÁROSÉPÍTÉSZEZETÜNKBEN, VÁROSAINK SORSA, nemcsak a szűkebb szakmai közvéleményre hatottak, hanem az építészeti-urbanisztikai problémavilág jó néhány alapvető kérdését az érdeklődő nagyközönség elé is tárták. E művekben írói-alkotói lényének sajátos tulajdonságait csillogtatta.

Életútjának egy-egy szakaszát bemutató lírai hangulatú önvallomásai, egyebek közt a VALLOMÁS ÉS BÚCSÚ, MÚLÓ VILÁGOM, ITTHON ÉLTEM, KARÁCSONY MALLORCÁN révén közel került a humán kultúrát becsülő és értékelő hazai publikumhoz is.

Granasztói Pál irodalmi műveinek az építészet és az urbanisztika külső világával ötvöző, az alkotómunka apoteózisát hirdető, de transzcendens távlatokat is megvilágító sorai minden értő és érző olvasójához szólnak: „*A modern urbanisztika hatalma, spirálban táguló, felfelé tartó körön visszatérhet bizonyos értelemben az építészethez, melyből még az ókorban elindult. Egy olyan építészethez, építészeti értelmezéshez azonban, mely egyrészt semmi esetre sem diploma, szakképzettség kérdése, s amely másrészt évezredek során és leginkább az elmúlt évszázadokban az emberi tudás, tapasztalás hatalmas ismeretanyagával gazdagodott. Szemlélete egy rohamosan táguló világban roppant méretűvé tágult. A társadalmi és technikai haladás pedig még ennél is nagyobb távlatokat nyit meg számára. Éppen azért kell megmaradnia az építés, az építő közösségek szilárd talaján – az urbanisztika szó klasszikus és lényegi értelmezésénél –, hogy ezt a kiteljesedő, kitáguló hivatást a valóságban betölthesse. A szemlélet célja ugyanis nem lehet magában a szemléletben, az elméletekben, a szervezésben – ha ezek igen fontosak is –, hanem csak az alkotásban, a művekben: épülő és maradandó városokban, településekben.*”

Schöpflin Aladár

A VÁROS

Róma, Bizánc valami különös, beteg varázssal vonta magához a népvándorlás kóbor csapatait. Átvergődtek az Alpeseken, a Balkán hegyein-hágóin a sík földre született barbár lovasok, csak hogy meglássák, amit sóvárogva gyűlöltek, a dús kincsek, márványos paloták, tündéri asszonyok és puha férfiak rengeteg gyülekezőhelyét, a soha nem látott gazdagság, soha nem hallott bűnök, soha nem élvezett gyönyörök nagy gyűjtőmencéjét: a várost. Vágytak rá és gyűlölték, meg akarták hódítani, hogy kierőszakolják kincseit, puhaságukba fojtsák férfiai, tobzódjanak gyönyöreiben, és elkárhozzanak vétkeiben. Ez a sóvárgás vitte a germánokat, gótokat, longobárdokat Róma alá, ez hajtotta a vitéz Botondot virtuosus cselekedetére.

És vonta őket, Ázsiából jöttöket valami más is, amit nem ismertek, amit soha nem is láttak, de aminek sejtelve, szüksége ösztönszerűleg élt bennük. A kultúra. Mert azok a kincsek nemzedékek kultúrmunkájából halmozódtak fel, azok a nők évezredek fejlődés során lettek tündérik, azokat a férfiakat apáik, ősapáik szerzett gazdagsága és műveltsége ernyesztette puhákká. A barbár harcosok megvetették ezeket a férfiakat, de irigyelték őket, és öntudatlanul kívántak hozzájuk hasonlók lenni. Talán ekkor pattant ki belőlük a kultúrélet első alapeleme: az önmagában való meghasonlás. Addig talán egységes, harmonikus, nyugodt volt a belső életük, ellentétek nem kavarták; talán a gyűlölt és sóvárgott város falai alatt vették észre először, hogy lehet ugyanazon egy dolgot egyszerre szeretni és gyűlölni, vágni rá és undorodni tőle. Ez pedig kultúrérzés volt, új dolog, itt Európában szerzett. Megbontotta boldog lelki egyensúlyukat, és behajította őket Európa civilizálásának keserves feladatába.

A többiek, nagyobbak, szerencsésebbek aztán megtanultak maguk is várost alapítani a maguk képeire. És a városokban megcsinálták a maguk kultúráját a maguk képeire. A barbár lovasok közvetlen utódaiban, a középkor rablólovagjaiban élt ugyan még a régi düh a város iránt, de idővel csak bele kellett nekik is illeszkedniük a fejlődés kérelhetetlen rendjébe. A város kívívta a maga jogait, kifejlesztette a maga életét, s mire elértük a XIX. század fordulóját, már a városok adták meg Nyugat nagy nemzeteknek jellegét. És kifejlődött a nemzetekben a büszke szeretet, a ragaszkodás a városok iránt, mint a nemzeti nagyság, a nemzeti haladás gyűjtőlencséi iránt.

A magyarnak nem volt városa. Ami elkezdett fejlődni, azt elfojtották a történet viszonyosságai. A Felvidék töröktől mentesnek maradt vidékeinek alakult valami kis, szegényes, halvány városi élet, de német polgárok alakították, magyarnak csak harcok elől biztonságba vonuló helyül volt jó. Az Alföldön megvoltak a városok magyar jellegű fejlődésének rudimentumai, de ezek beleenyészték a török hódításba. Az egy Debrecenben alakult csak ki valamelyes magyar városi élet. A török kiűzése után éppoly kevés városi érzék volt a specifikus magyarságban, mint hajdan az Árpádok korában. A lassan, de mégis némi fejlődésbe lendült városok, Buda és Pest, Arad, Temesvár, Nagyvárad német elemekből alakultak újjá, és a XIX. század elején csaknem teljesen németek voltak. A született magyar falun élt, vagy ha városba tömörült is, mint Szegeden (bár itt is sok volt a német és rác elem), a falusi ember gazdálkodóéletét élte, s a

városra, iparúzó, kereskedő népére úgy nézett, mint valami kuriózus idegenségre, bizonyos irigykedő lenézéssel és bosszankodó humorizálással. Mint valami idegen testet tekintette a magyar a várost a maga nemzetének testében.

Csak hogy ez az idegen test nagyon hamar felszívódott a nemzettestben. A német polgárság két nemzedék alatt magyarrá alakult, és a fajbeli magyarság mind nagyobb tömegeit vonta magához. Ma még nem is tudjuk értékelni, de bizonyos, hogy a legfontosabb történeti folyamatok egyike, amelyek a magyarság életében a török kivonulása óta végbementek, a városok német polgárságának a magyarsághoz, a magyar politikai és kulturális feladatokhoz való csatlakozása. Ez az egyetlen komoly hódítás, melyet a magyar nyelv és érzés száz év óta tett, mert a falvak nemzetiségi népe közül csak minimális mennyiséget sikerült asszimilálni, holott a két generáció előtt még német városok ma már vagy teljesen, vagy legalább javarészen magyarok lettek.

Ez a fejlődés oly sebességgel ment végbe, hogy még élhetnek olyanok, akik látták elkezdődni, s látják most befejeződéséhez közeledni. Aki ma hatvanéves, az még mint gyökereiben német várost látta Pestet, ma pedig a német szó végleg visszavonult Buda öreg házaiba, s ott is az öregapák már alig tudnak szívük szerint eldiskurálni unokáikkal, mert az öregapák még nem tudnak magyarul, az unokák pedig már nem tudnak németül. A mi apáink generációja hódította meg magyarnak Budapestet s a többi várost. Ez a hódítás nemcsak azzal ment végbe, hogy a városok törzsökös lakossága magyarrá lett, hanem azzal is, hogy a magyarság mind nagyobb tömegei vonultak be a városokba. Az egykori falusi nemesnek, akinek gazdasága elpusztult a magyar élet hirtelen átalakulásában, fiai a városban élnek lateiner-életet, a falusi magyar csizmadia utódja a városban finom cipőt varr, s a parasztapák ivadéka gyári gép mellett dolgozik, lokomotívot vagy villamoskocsit vezet, leveleket kézbesít. Ezek mind ma még csak félig honosak a nagyvárosban, gyermekkoruk emlékei, összes tradíciójuk a falura, a falusi élethez hívják őket vissza. A mai budapesti férfiak között, akik eredeti magyar nevet viselnek, csak keresve talál az ember budapesti születésűt: az eredeti magyar még mindig indigéna az ország fővárosában. A fia azonban már éppolyan született pesti lesz, s éppúgy könyvekből, nyaralási emlékekből fogja ismerni a falusi életet, mint a régi pesti nyárspolgáriveradék. Ma még érezzük a falusi eredet bélyegét önmagunkon, faluról jötteken. A gentry-származás még melankolikus szeretettel táplálja magában az apai négyes fogatok emlékeit. Láttam mozdonyvezetőt, aki éppoly virtussal torpanította meg a lokomotívot a Nyugati pályaudvaron, mint apja, az urasági kocsi a vasdes négyest a kastély udvarában. Ignotus írt arról a levélhordóról, aki kaszálást látott a fővárosi gyepen, s maga is nekigyürkőzött, hogy de jó lenne kaszálni. A fia bizony már nem fog kaszálni.

A ma uralkodó magyar generációt még nem idomította eléggé magához a városi élet. Olyasformán van vele, mint az öreg tekintetes úr, aki váltig szidta, gyalázta a huncut német bolond találmányát, a gőzmasinát, de azért, ha kellett, bizony ráfanyalodott ő is a vasútra. Beilleszkedik a városi élet formájába, félig-meddig a szellemébe is, de csak kényszerűségből. Parlamentünk még ma is a vármegyei, tehát falusi politika szempontjaiból nézi a városi ügyeket. (Ezért panaszkodnak, s joggal, a városok az ő speciális érdekeik elhanyagolásáról.) Feltűnő, hogy a budapesti városi közéletben szereplő emberek közt – hacsak nem városi tisztviselők – elvétve is alig találni törzsökös magyar embert; őt még ma is jobban érdeklik az elhagyott falu vagy vármegye ügyei, mint a fővároséi, melyben él és fiai élni fognak. S ez az uralkodó generáció a dolgok természeténél fogva bosszankodik, ha azt látja, hogy gyermekei már nem érzik ezt a kö-

zösséget a faluval. Szeretné beléjük nevelni (minden nevelés alapjában véve nem más, mint hogy az apa bele akarja nevelni fiába a maga érzéseit, gondolkodásmódját, ízlését). S amint minden nevelés sikertelen, hasztalan az apáknak ez az igyekezete is, mert a gyerek már a nagyvárosban született s nőtt fel, s hiába volt az öregapja gazda, mikor ő csak az elemi iskolai tanításból ismeri a tehenet.

Itt van a gyökere annak az ellentétnek, mely a mai öreg és fiatal nemzedéket elválasztja. Nem értik egymást, apák és fiúk; s nem érti az egyik, amit a másik csinál. A fiú a városi élet temperamentumát örökölte, könnyebben hajlandó az újdonságok befogadására, akár új irodalmi vagy művészi felfogásról van szó, akár csak újfajta szabású kabátról. Az apa a falusi ember konzervatívizmusával óvatosabb az újdonságokkal szemben, ifjúkori emlékeivel együtt ragaszkodik az ifjúkori ízléshez is, és nem bírja megérteni, haragra lobbán, ha azt látja, hogy a fia a maga új eszméihez új formákat, új nyelvet keres. Őneki a költő daloljon a falusi életről, a parasztlegények és -leányok szerelmeiről, gentry úrfiak és kisasszonyok virtusairól. Ő ezt szereti, tehát neki ez így van helyesen, sőt egyedül ez méltó a magyar emberhez. Ebben van nemzeti szellem. Hogy a fia már észrevette, hogy magyar emberek ezrei dolgoznak füstös gyárakban, fülledt műhelyekben, vasutakon, boltokban, hogy ezt a felismert tényt irodalmilag és művészetileg is konstatálni akarja, hogy e célból a kifejezésnek új eszközeiről is kell gondoskodnia: ebből nem az következik, hogy a fiatal nemzedék egy *más*, a régítől a természet rendje szerint különböző nemzedék, egy más fejlődési fok képviselője, hanem azt, hogy a fiatal nemzedék elfordult ősi hagyományaitól, meghamisítja a tiszta magyarságot, és nincs benne nemzeti szellem.

Vajon csakugyan részes-e ez a nagyvárosi élet s az ennek kifejezésére törekvő irodalom az úgynevezett nemzeti szellem, vagy ha jobban tetszik, nemzeti génusz, vagy ha még jobban tetszik, nemzeti sajtóságok letörlésében vagy meghamisításában? Hogy erről precíz módon beszélhessünk, el kellene végeznünk a nemzeti szellem boncai és sámánjai helyett azt a feladatot, amely az ő kötelességük volna, hogy ti. pontosan meghatározzuk, mik azok a nemzeti sajtóságok, s miben áll az a nemzeti szellem. Ily pontos meghatározás hiányában érzük be egyszerűen azzal az általánossággal, hogy ilyen nemzeti sajtóságok vannak, hogy a magyar embernek lelkialkata bizonyos árnyalatokban eltér minden más fajtabeli ember lelkialkatától. Mármost milyen hatással van erre a városi élet?

A falusi ember, ha balsorsa fölkergeti pesti lakosnak, itt leveti paraszti gúnyját – ha ugyan odahaza viselte –, csizma helyett cipőt vesz a lábára. Nem lakik bogárhátú viskóban, hanem nagy bércszárnyában. Nem a templom harangszaváról tudja meg, hogy dél van, hanem a gyári kürt bűgásáról vagy a Műegyetem órájáról. Ha odahaza is úrféle volt, akkor nem vadászni jár, hanem beül a kávéházba, este nem a tiszteletesnél kártyázik, hanem a kaszinóban, s nem a saját pej lovait fogatja be a saját kocsjába, hanem bércocsin vagy villamoson jár stb. Szóval: külsőségeiben teljesen megváltozik az életmódja. Talán ezek a külsőségek teszik a nemzeti jelleget? Lehetetlen, hiszen akkor a városok lakói közt egyáltalán nem volna nemzeti különbség, s a berlini ember szakasztott olyan volna, mint a bécsi, a bécsi mint a párizsi, a párizsi mint a budapesti. Pedig tudjuk, hogy bár az életmód külsőségeiben a budapesti kishivatalnok sokkal közelebb áll párizsi kollégájához, mint az alföldi paraszthoz, mégis lelkialkat tekintetében annyira különböznek egymástól, hogy rögtön megismerem az egyikről, hogy magyar, a másiktól, hogy francia.

Ha már egy kicsit meggyökeresedett ez a falusi magyar a városban, lassankint átalakul a gondolkodása is. Teljesen ki nem vesznek ugyan, de elhalványulnak lelkében a falusi benyomások, s megtelik az új képzetek nagy tömegével. Lát képeket, színdarabokat, talán zenét is hall, sőt olykor-olykor egy regényt is elolvas. A látköre tágul, könnyebben fogad be új benyomásokat, mert azok nagyobb vehemenciával rohanják meg. Észreveszi, hogy a külföldön is vannak szellemi áramlatok, melyeket érdemes ismereni, szükségét kezdi érezni, hogy megtudja, ki volt az az Ibsen vagy Wagner Richárd. Röviden formulázva, a városban az ember egy más – éspedig magasabb – kultúrfokra kerül. Lelkialkzata azonban ugyanaz marad; ha előbb temperamentumos, lagymatag, energikus vagy álmodozó volt, az marad azután is, akármennyit módosít is rajta a városi élet. S mivel azok az úgynevezett nemzeti sajátosságok nem az esetlegességek közül valók, hanem a lelkialkatnak integráns részei, megmaradnak benne ezután is, s csak úgy el fogják különböztetni minden más nemzet fiától, mint azelőtt. Akarva sem tudna tőlük szabadulni, mert ezek még a nyelvnél is maradandóbbak. Nyelvét, sokáig külföldön élve, elfelejtheti, de ami benne magyar jelleg volt, az megmarad akkor is. Ezt csak az nem látja be, aki úgy nézi a dolgokat, mint a peleskei nótárius, aki a külföldi divatú ruhában látta a magyarság veszedelmét.

A mi specifikus városi életünkben azonban van még egy szempont, amely látszólag komolyabb támasztékot ad a nemzeti szellem vesztén siránkozóknak, mint a fajbéli magyar színváltozása városi emberré. A mi városainkban aránylag igen nagy tömegben vannak az első generációbeli magyarok, a megmagyarosodott idegen fajbéliek. Ezeknek kétségtelenül más a faji jellegük, mint a törzsökös magyarnak. Én is síkföldi faluban töltöttem gyermekkoromat, vidéki városban ifjúságomat, éppolyan életkörülmények közt, mint a barátom, és mégis a jellem, modor, világnézet stb. különbségein, szóval az egyéniség különbségein túl is érzek kettőnk közt bizonyos koncíz módon nem formulázható különbségeket, amelyeknek nem tudom más magyarozatát adni, csak azt, hogy az én családomban én vagyok az első, aki csak magyarul tud tisztességesen, s hogy a szépapám még – úgy tudom – Elzászban nevelkedett, holott a barátomnak már a tizedik ükapja is a Csallóközben lakott, s talán ő a családjában az első, aki úgy-ahogy megtanult a magyaron kívül még két-három más nyelvet. Ezeket a megkülönböztető, tipikus sajátosságokat én akarva, nem akarva beleviszem minden olyan cselekményembe, amelyben teljes lélekkel veszek részt, s ha költő volnék, egy nagyon vájt fülű olvasó talán észrevenné őket a verseimen is. S mivel az újabb generáció az első, amelynek irodalmában az ilyen, magamhoz hasonló, beolvadt magyarok tömegesebben vesznek részt, lehet, hogy ez megérezik ennek a generációnak az irodalmi termésén, mint ahogy talán egyszer egy nálunk finomabb elemző meg fogja találni Petőfiben minden magyarsága alatt a szláv eredet csökevény nyomait.

Mi következik azonban abból, hogy a városokban lakó idegen fajbéliek tömeges beolvadása a magyarságba egy s más árnyalatban módosítja a magyarság faji vagy, ha úgy tetszik, nemzeti jellegét? Vagy az, hogy ezt a jelleget tiszta tenyészetben akarjuk megőrizni, s akkor egyszer s mindenkorra meg kell akasztani a beolvadási folyamatot – vagy az, hogy a nemzeti jelleg módosulásába, mint elmaradhatatlan konzekvenciába beletörődünk a magyarság gyarapodása érdekében. Nem hiszem, hogy akadjon az országban komoly ember, aki az első alternatíva mellé áll. A jövő intelligens magyarsága – mert a beolvadás túlnyomó részben az intelligencia számát szaporítja – némely finom árnyalatokban más jellegű lesz, mint a múlté volt. S mert ennek a beolvadásnak összehasonlíthatatlanul nagyobb része a városokban megy végbe, a jelleg módosulása a városi lakosság rovására esik.

Veszedelem azonban a dologban nincs, mert ez a módosulása a nemzeti jellegnek oly szubtilis természetű, hogy szinte hajszállhasogatás számba megy beszélni róla. A beolvadó fajták ugyanis nem teljes jellegükkel fognak folytatódni a jövő magyarságának egészében, hanem, éppen mert beolvadásról van szó, annak csak egyes elemeivel. A magyarság, a magyar jelleg, számánál s egyéb erőinél fogva túlnyomó marad, amint-hogy minden vegyületben túlnyomók maradnak annak az elemnek a sajátságai, amely a legerősebb benne.

Mondjuk azonban, hogy ezek a sokat hangoztatott nemzeti sajátságok nem a faji jellegen alapulnak, hanem a történeti és milieu-beli állapotoknak azon a közösségén, melyet hagyománynak szoktak nevezni. Minden generáció a hagyományokról beszél az utána következőnek, csak-hogy hagyománynak – szent és sérthetetlen hagyománynak – tüntet fel olyasvalamit, ami nem az. A hagyomány helyes értelmezésén múlik a dolog. Én nem érthetek mást a hagyomány szó alatt, mint az eddigi fejlődésből leszűrődött eredmények gyűjtőfogalmát, azt az örökséget, amelyet az ősök harcaik, küzdelmeik, munkájuk, tudásuk árán összegyűjtöttek és ránk hagytak. Ettől elrugaszkodni semmiképpen sem lehet. Annak a ténynek, hogy Magyarországon másfél évszázadig török hódoltság volt, éppúgy része van az én életem, gondolkodásmódom meghatározásában, mint ahogy az én beszédem és írásom semmiképpen sem lehet független attól, hogy Petőfi, Arany, Jókai, Gyulai magyarul írt. A mai magyar emberben fel vannak halmozódva mindazok az elemek, melyek a magyar nemzet történeti fejlődéséből mint eredmények leszűrődtek, s a mai művelt magyar ember beszédében benne vannak mindazok az eredmények, melyeket az előtte élt írók a nyelv kifejlesztésében elértek. Ezen nem változtat az, hogy én esetleg más szemmel nézem a múltat, más a világnézetem, más az ízlésem, mint az előttem járt generációé volt. Akarva vagy nem akarva, ha ma magyar költő vagyok, a Petőfi hagyományainak felhasználásával dalolok, ha költészetem tartalma és formái mégannyira ellentétesek is a Petőfi költészetével.

A hagyományok buzgó őrzői nem is az igazi, helyes értelemben vett hagyományról beszélnek. Ők egyszerűen megteszik hagyománynak a maguk s koruk világnézetét, ízlését, alkotási módját, amely beléjük csontosodott, s amelyet örök érvényűnek szeretnének kikiáltani. Mivel pedig az ő korukban magyar városi élet alig volt, az ő ízlésük teljesen a falusi eszmekör művészi megalakításának körén belül marad. Mivel az ő korukban a hazafias romantika volt divatban, ezt a hazafias romantikát akarják ránk erőszakolni. S mivel az ő koruk liberalizmusának kedvence az idealizálttá halványított magyar paraszt volt, ránk akarják kényszeríteni az ő népiességüket.

Mi azonban már azóta keresztülettük magunkat a naturalizmus kásahegyén is, a látásunk differenciálódott az övéktől, mások az életünk viszonyai, más a vágyunk, az örömmünk, a bánatunk. Mi már más színben látjuk a parasztot, és nemcsak őt látjuk, hanem a városi élet színeivel is telítve van a képzeletünk. Túlhaladtuk az ő romantikájukat, az ő liberalizmusukat, az ő népiességüket. Ezek megtették az ő óriási szolgálataikat – az irodalomban Petőfivel és Arannyal –, elkocsonyásodtak e nagyok epigonjaiban – most más irányok és eszmék foglalják el a helyüket. Ez nem a hagyományok sérelme, csak némely konzervativizmusok sérelme. Mi nem vagyunk a fejlődés láncának megszakítói. Új szemei vagyunk ennek a láncnak, amely nem szakadhat el soha.

És ha már éppen irodalomról van szó, annak ebből csak nyeresége volt. Mert csak letagadni lehet, de tagadni nem, hogy irodalmunk óriásit bővült, színesedett, gazdagodott az új generáció kezében. A régi generáció irodalma csaknem teljesen egyszínű volt. Petőfi és Arany megütött egy-egy hangot, ezt visszahangoztatta, többé-kevésbé

halaványan a többi mind. A mi korunkban, ha talán nincs is két olyan óriásunk, mint Petőfi és Arany, megvan a teljes zenekar. Mikszáth közvetlen humora, Herczeg Ferenc eleganciája, Gárdonyi plein air népiessége, Molnár Ferenc gamin-elméssége, Szabolcska szelíd melankóliája, Kiss József ünnepélyessége, Ady Endre nekibúsulása – és a többi nem fejezi-e ki többszínűen, tehát hívebben a magyarság lelki életét, összes osztályának, műveltségbeli fokozatának sajátosságait, mint az ő korok Arany Jánostól és Petőfitől függő egyoldalúsága? Vagy hogy részletekbe menjünk, magyarabb-e Vas Gereben csak azért, mert falusi parasztokat és tekintetes urakat írt meg, mint Molnár Ferenc, aki pesti alakokat állít elénk? Hát ezek a pestiek nem éppúgy hozzátartoznak a magyarsághoz, mint akárki más? Azon múlik a magyarság, hogy valaki az eke szarvára támaszkodva beszél-e az ő kedves rózsájával, vagy a Népligetben ringlispilezik vele? Budapest nem éppúgy része a magyar nemzetnek, mint a Jászság vagy Göcsej?

Hiábavaló minden rugdalózás: a magyar megalapította a maga városát itt a Duna partján – az egyetlen, komolyan városszámba menő várost, amelyet a turáni fajnak valaha alapítania sikerült –, s ez a tény tükröződik az irodalomban is. S tükröződnie kell, ha az irodalom csakugyan hű tükre akar lenni a nemzeti életnek. Mi, akik azt mondjuk, hogy meg kell hódítani az eddignél nagyobb mértékben, a városi életet az irodalom számára, igenis, mi képviseljük hívebben és igazabban a magyar nemzeti jelleget, amelyet ellenünk akarnak fordítani.

Árpád vitéz lovasainak utódai ma már várost csináltak maguknak a maguk képére, nagyobb, szemünknek szebbet, mint Bizánc, melynek kapuját Botond vitéz bevágta. És ebben a városban laknak sokan Árpád utódai közül, itt töltik életük napjait, de még nem tanulták meg hallgatni a város zenéjét. Szívük visszavágyik a kaszák pengésére, a pacsirtadalra meg a tücsök ciripelésére. És eltelnek haraggal a város gépeinek kattogása, villamoskocsijainak csörömpölése, embereinek zivaja ellen, mert nem veszik észre, hogy szép zene a kasza pengése, a pacsirta éneke, a tücsök ciripelése, de éppen olyan szép, ha nem szebb, a gyári gép kattogása, a villamosvasút csörömpölése és az emberek vásári zaja is. Mindegyik egy-egy szólama a nemzeti jövő, a nemzeti nagyság nagy-szerű szimfóniájának.

Schiller Erzsébet

SCHÖPFLIN ALADÁR VÁROSA

Schöpflin Aladár a *Nyugat* hetedik számában egy különösen szép, ihletett esszével lép a folyóirat munkatársainak sorába. A VÁROS című írásában olyan kérdéseket tesz fel, amelyek egész munkássága során foglalkoztatni fogják. Írásaiban sokszor visszatér a modern magyar irodalom kialakulásának társadalmi hátterére, a nemzedéki különbségekre, az asszimilációra, a hagyomány vagy a nemzeti jelleg fogalmára – irodalom-szemléletének egyfajta korai foglalata is ez az esszé. Schöpflin tanulmányait, esszéit, kritikáit a bölcs körültekintés, az empatikus, de tárgyától kellő távolságot tartó, értő és